

MOLIYA, PUL MUOMALASI VA KREDIT MASALASI

O'razaliyev Javlonbek O'rinboyevich

Toshkent menejment va iqtisodiyot instituti katta o'qituvchisi

Bugungi kunda bir mamlakat rivojlanishida moliya tizimi alohida ahamiyat kasb etadi. Kreditlar bo'yicha moliya va pul muomalasi dasturi bu moliya bo'limlarida juda talab qilinadigan dasturdir. Shunday qilib, iqtisodiyotning moliyaviy chuqurligi pul bozorining, moliya sektorining rivojlanish darajasini tavsiflovchi va pul tizimiga turli xil institutlar, moliyaviy vositachilar va xo'jalik yurituvchi sub'ektlarning jalb qilinishini tavsiflovchi iqtisodiyotning pul bilan to'yinganligini har tomonlama baholash sifatida ko'rib chiqilishi kerak. «Iqtisodiyotning moliyaviy chuqurligi» kontseptsiyasiga muvofiq, iqtisodiyotning moliyaviy va pul resurslari bilan to'yinganligi va moliya-kredit tizimining tuzilmasi qanchalik diversifikatsiyalangan bo'lsa, iqtisodiy o'sish sur'atlari barqaror bo'ladi.

Moliyaviy chuqurlik kontseptsiyasini dastlab R. Goldsmit ishlab chiqqan, u iqtisodiy va moliyaviy rivojlanish darajasi o'rtasida to'g'ridan-to'g'ri aloqani o'rnatgan va shuningdek, ma'lum davrlarda moliya sektorining o'sish sur'ati real sektorning o'sish sur'atlaridan sezilarli darajada oshib ketishi mumkinligini aniqlagan [4]. Keyinchalik ushbu muntazamlik moliya sektorining «jadal o'sishi» nazariyasi deb nomlandi. Zamonaviy monetarizm talablariga to'liq javob beradigan ushbu nazariyaga muvofiq, moliya sektori iqtisodiy rivojlanishning asosi hisoblanadi, shuning uchun moliya bozorlari hajmining o'sishi va iqtisodiyotning moliyaviy chuqurligining oshishi iqtisodiy o'sishga yordam beradi.

Shunday qilib, global moliyaviy inqiroz davrida ushbu tavsiyalardan kelib chiqib, aksariyat mamlakatlarning markaziy banklari va hukumatlari moliya institutlari va moliya bozorlarini qo'llab-quvvatlashga harakat qildilar. AQSh va Germaniyada ushbu choralar talabni rag'batlantirish, ishsizlikdan himoya qilish va ijtimoiy qo'llab-quvvatlash choralari o'z ichiga olgan bo'lsa, Kanada, Yaponiya va Xitoyda ular asosan iqtisodiyotni rag'batlantirish va soliqlarni pasaytirishga qaratilgan edi.

Ammo shuni ta'kidlash kerakki, zamonaviy jahon iqtisodiy tizimida moliya sektori allaqachon uning mustaqil elementiga aylangan. Bizning tadqiqotimiz ob'ekti bilan bog'liq bo'lgan moliya sektorining roli va ahamiyati shundan iboratki, uning institutsional va funktsional tuzilmalarining rivojlanishi va murakkablashishi tufayli moliya bozori va institutlari tizimi orqali pul impulslari mexanizmini iqtisodiyotga uzatish kanallari kengaymoqda, bu esa iqtisodiyotning boshqa tarmoqlarini rivojlantirish uchun qo'shimcha rag'batlantiruvchi omillarni yaratadi.

Olib borilgan tadqiqot iqtisodiyotning moliyaviy chuqurligi doimiy ravishda o'sib borishini aniqlashga imkon berdi, ammo moliya sektori aktivlari va pul ko'rsatkichlari rentabelligi asosida hisoblangan iqtisodiy samaradorlik ko'rsatkichlari barqaror bo'lmagan dinamikaga ega. Shunday qilib, 2018 yilda 2010 yilga nisbatan moliya sektori aktivlarining YaIMga nisbati 62,4 % dan 85,2 %ga, pul massasiga nisbati esa 1,226 dan 1,541 gacha ko'tarildi. Shu bilan birga, investitsiyalarning daromadliligi 32,9 % ga o'sdi, moliya sektori aktivlarining daromadliligi 36,2 %ga kamaydi. Bizning fikrimizcha, bu moliya sektorining real rivojlanish bilan taqqoslaganda jadal rivojlanish tendentsiyasining mavjudligi, shuningdek, moliya sektorining o'zi etarli darajada rivojlanmaganligi va, eng avvalo, uning tuzilmasining takomillashmaganligi bilan izohlanadi. Bundan

tashqari, hisob-kitob natijalari kreditlarning jadal o'sishi depozitlar va asosiy kapitalga investitsiyalarning o'sish sur'atlariga nisbatan moliya sektori rivojlanishiga salbiy ta'sir ko'rsatdi degan xulosaga kelishimizga imkon beradi. Bu holat bank kreditlarining nomukammal tuzilishi, xususan, 2010–2018 yillarda iste'mol kreditlari hajmining kengayishi va iqtisodiyotning real sektoriga uzoq muddatli investitsiyalar hajmining etarli emasligi bilan izohlanishi mumkin.

Demak, hisob-kitoblar natijalariga ko'ra, iqtisodiy o'sishga ta'sir ko'rsatadigan asosiy pul omillari — bu iqtisodiyotni monetizatsiya qilish darajasi, pul massasining tuzilishi, banklarning aktivlari va passivlari, shuningdek investitsion faollik ko'rsatkichlaridir. Shu sababli, moliya sektori tarkibini takomillashtirish va markaziy bank tomonidan boshqariladigan uzatish mexanizmi kanallaridan foydalanishni ko'paytirish orqali iqtisodiyotning moliyaviy chuqurligini oshirish, pul aylanishining iqtisodiy o'sishga rag'batlantiruvchi ta'sirining muhim yo'nalishi hisoblanadi.

Shunday qilib, muvaffaqiyatli tartibga solish va pul muomalasi barqarorligini ta'minlash uchun iqtisodiyotning moliyaviy chuqurligini oshirish, iqtisodiy o'sishni rag'batlantirish va inflyatsiyaning past darajasi va bank tizimining barqarorligini ta'minlash uchun mos pul-kredit sharoitlarini yaratish maqsadida markaziy bank tomonidan boshqariladigan uzatish mexanizmidan foydalanish samaradorligini oshirish kerak. Uning vazifasi - moliyani boshqarish, pul muomalasi qonunlarini o'rganish va kreditlarning xilma-xilligini baholashni o'rgatish. Bizning pul va moliya muomalasini avtomatlashtirish bo'yicha USU-Soft kredit dasturining vazifasi vaqtni, moliya va mehnatni o'z ichiga olgan minimal xarajatlar bilan moliya, kreditlar bo'yicha pul muomalasi ustidan nazoratni amalga oshirishdir. Shuning uchun biz tavsif paytida uning maqsadini eslab qolish uchun ushbu konfiguratsiyani USU-Soft dasturining Moliya va kredit

bilan pul muomalasi deb ataymiz. Kreditlar bo'yicha moliya va pul muomalasi dasturi kompyuterlarga yuqori talablarni qo'ymaydi. U ishlaydigan operatsion tizim Windows. Boshqa shartlar yo'q. Shuningdek, foydalanuvchilarga yuqori talablar qo'yilmaydi - ko'nikmalar darajasi muhim emas, chunki moliya va kreditlar bo'yicha pul aylanmasi dasturi oddiy interfeysga va oson navigatsiyaga ega, bu esa uni hamma uchun qulay qiladi. O'rnatish va sozlash Internet-ulanish orqali masofaviy kirishda kreditlar bo'yicha moliya va pul aylanmasi USU-Soft dasturi xodimlari tomonidan amalga oshiriladi. Avtomatlashtirilgan tizim qo'llanilishida universal bo'lib, har xil faoliyat ko'lamidagi va har qanday ixtisoslashgan tashkilotlarda ishlaydi. Asosiysi, u hal qiladigan vazifalar moliya, kreditlar va pul muomalasi bilan bog'liq.

Xususiylashtirish jarayonida tashkilotning individual xususiyatlari, shu jumladan tuzilishi, resurslari, aktivlari, shuningdek ish tartibi hisobga olinadigan bo'lsa, ko'p qirrali shaxs bilan almashtiriladi. Endi bu ichki faoliyat formatini sifat jihatidan o'zgartirishni, pudratchilar va xodimlar bilan munosabatlarni tartibga solishni va o'z bozor segmentida raqobatdosh darajaga chiqishni xohlagan tashkilotning o'ziga xos mahsulotidir. Ushbu o'zgarishlarning barchasi iqtisodiy ta'sir bilan birga - kreditlar bo'yicha moliya va pul aylanmasi dasturi qiymati miqdorida. Dastur bir qator ishlarni mustaqil ravishda amalga oshiradi va xodimlar uchun o'zlarining bevosita vazifalariga - mijoz bilan ishlashga, pul oqimini nazorat qilishga va qaror qabul qilishga bag'ishlaydigan juda katta vaqtni bo'shatadi. Xodimlarning barcha faoliyati endi vaqtni tartibga soladi va qo'llaniladigan mehnat miqdori bo'yicha normallasadi; ular tomonidan bajarilgan har bir operatsiya qiymat ifodasiga ega. Tugallangan vazifalar ro'yxati tizimda qayd etiladi. Bu kreditlar bo'yicha moliya va pul muomalasi dasturida ishlayotgan har bir kishiga ish haqini avtomatik ravishda hisoblash imkonini

beradi, chunki ularning faoliyati to'liq ifodalangan va mehnat shartnomasining boshqa shartlarini hisobga olgan holda to'g'ri baholanishi mumkin.

Oylik ish haqini hisoblashning ushbu usuli xodimlarni ko'proq ish haqini olish uchun bajarilgan ish hajmini oshirishga va bajarilgan operatsiyani o'tkazib yubormaslik uchun o'z vaqtida elektron shaklda ro'yxatdan o'tkazishga undaydi, chunki printsip ishlaydi - ro'yxatdan o'tmagan operatsiya to'lovga tortilmaydi. Shunday qilib, kreditlar bo'yicha moliya va pul muomalasi dasturi har doim turli xil yo'nalishlardan operatsion birlamchi va dolzarb ma'lumotlarga ega bo'lib, bu unga ish jarayonlarining aniq va to'liq tavsifini berishga imkon beradi, shu asosda menejment qaroriga aralashish to'g'risida qaror qabul qiladi. ishlov berish yoki uni o'z yo'lida qoldirish. Shuning uchun, foydalanuvchilar qancha ko'p bo'lsa, tavsif shunchalik yaxshi bo'ladi. Amaliyot yoki topshiriqning tayyorligi to'g'risida zudlik bilan elektron shaklda belgilash va ish davomida olingan ko'rsatkichlarni qo'shib qo'yish foydalanuvchiga tegishli. Davrda to'plangan shakllar asosida hisob-kitob amalga oshiriladi. Moliya va kredit bo'yicha pul muomalasi dasturida boshqa ma'lumot manbalari mavjud emas. Yozib olish xodimlar uchun ko'p vaqtni talab qilmaydi - so'zma-so'z bir necha soniya ichida, chunki ma'lumotlarni kiritish shakllari qulay formatga ega va u intizomli, chunki bu foydalanuvchi shaxsan o'zi javobgar bo'lgan ijro natijasidir.

Kreditlar bo'yicha pul muomalasi dasturining ko'plab ishtirokchilari bo'lganligi sababli, shaxsiy ma'lumotlar, strategik ahamiyatga ega bo'lgan ma'lumotlar juda ko'p bo'lgan rasmiy ma'lumotlarga bo'lgan huquqlarni ajratish ta'minlanadi. Ular himoya qilinishi kerak. Axborotning maxfiyligi shaxsiy kirish va ularga kirish parollari bilan ta'minlanadi, shuning uchun foydalanuvchi faqat ishlarni bajarish uchun zarur bo'lgan ma'lumotlarga ega. Har bir xodim o'z axborot maydonida ishlaydi, bu hamkasblarning mas'uliyat sohalari bilan bir-biriga to'g'ri

kelmaydi va menejment uchun ochiqdir. Uning vazifasi foydalanuvchining joylashtirilgan elektron shakllari tarkibini muntazam ravishda kuzatib borishdir. Kreditlar bo'yicha pul muomalasi dasturi bir nechta ma'lumotlar bazalarini to'playdi, bu erda ma'lumotlar maqsadga muvofiq ravishda qulay tuzilgan. Barcha kredit arizalari joylashtirilgan kredit bazasi mavjud - yopiq, haqiqiy yoki rad etish bilan. Moliyaviy operatsiyalar bilan alohida ma'lumotlar bazasi mavjud - to'liq tafsilotlar. Pul muomalasi o'ziga xos ma'lumotlar bazasiga ega emas, ammo har bir davr oxirida barcha ish turlarini tahlil qilish jarayonida shakllanadigan moliya xulosasida grafik vizualizatsiya mavjud. Tahlil natijalariga ko'ra, xodimlar samaradorligi va mijozlar faoliyati, moliyaviy xizmatlarning ommabopligi va umuman ularga bo'lgan talabning reytinglari shakllantirilib, moliya harakati namoyish etiladi.

Pul va kreditlarni boshqarish dasturi ish jarayonida talab qilinadigan har qanday hisob-kitoblarni, shu jumladan har bir kreditdan olingan foyda va o'z xizmatlari narxlarini hisoblashni avtomatlashtiradi. Kreditlash valyutaga o'tkazilishi mumkin, uning kursi o'zgarganda, qolgan to'lovlar avtomatik ravishda qayta hisoblab chiqiladi va mijozga xabarnoma yuboriladi. Pul va kreditlarni boshqarish dasturi asosiy yoki foizlar bo'yicha qarzni to'la va qisman to'lashni hisobga oladi, uni kunlik yoki oylik ravishda olish mumkin. Tanlov tashkilotning o'zi tomonidan amalga oshiriladi. Qarz oluvchilar bilan o'zaro aloqada bo'lish uchun mijozlar ma'lumotlar bazasi shakllantiriladi. CRM tizimi sifatida taqdim etilgan bo'lib, unda shaxsiy ma'lumotlar, kontaktlar, fotosuratlar, shartnomalar, jo'natmalar, arizalar va boshqalar mavjud. Vaqt o'tishi bilan pulni hisobga olish dasturida shakllangan shaxsiy fayl qarz oluvchiga xos xususiyatni yaratishga imkon beradi. majburiyatlarni bajarishda uning ishonchliligini baholash uchun portret deb nomlangan. Kredit faoliyati ko'rsatkichlarini hisobga olish uchun

kreditlar bazasi shakllantiriladi, u erda barcha mijozlarning murojaatlari taqdim etiladi, majburiyatlarning bajarilishi sababli yopiladi, rad etiladi va amal qiladi. Har bir dastur dasturda maqomga ega va uning holatini ko'rsatish uchun rang, unga ko'ra xodim tarkibidagi o'zgarishlarni kuzatib boradi, tarkibni o'rganishga vaqt sarflamaydi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. O'zbekiston Respublikasi “Banklar va bank faoliyati to'g'risida”gi Qonun / www.lex.uz
2. Abdukarimova D.R. Bank kreditlari garov ta'minotini baholash . Monografiya –T.: «Iqtisod-Moliya», 2016
3. Галий Е.А. Анализ надежности и инвестиционной привлекательности коммерческого банка. Автореф. дисс. на дунёсоиск. уч. ст. к.э.н. - Санкт - Петербург, 2003.- 20 с